

šanj in problemov, in ob kratki primerjavi raznolikih odgovorov razkriti, da celo nekateri — na videz povsem samoumevni pojmi in periodizacijski mejniki — spodbujajo k premisleku in dodatnim pojasnilom. Je celota doba, ki se začne leta 1789 in traja do prve svetovne vojne? Se 19. stoletje začne šele leta 1815 in konča s koncem prve svetovne vojne leta 1918? Je t. i. druga »industrijska revolucija« po letu 1850 res tako samo po sebi razumljiv pojem kot prva, angleška okoli leta 1780, ali pa je ob procesih, kot so tisti v drugi polovici 19. stoletja, bolj upravičeno govoriti o nagli industrializaciji? V kakšni meri je sploh mogoče uporabljati pojem: industrijska revolucija, kadar imamo pred očmi evropsko celino, zlasti njene počasnejše se spreminjajoče dele, med katere končno ne spadajo le regije v evropskem obrobju, temveč tudi Francija? Itd., itd.

Smisel tovrstnega spraševanja in vzporejanja različnih stališč in pogledov seveda ni le v informiranju bralca, ki naj bi razkrilo, da si zgodovinarji marsikdaj celo ob nekaterih temeljnih, na videz povsem neproblematičnih stvareh niso enotni, temveč predvsem v problematiziranju preshematiziranih gledanj in razlag, ki so bolj kot v zgodovinskih stvarnosti utemeljene v teoretskih in ideoloških interpretacijah zgodovine in zgodovinskega razvoja. Učitelju in raziskovalcu, ki se želi o obdobju problemsko poučiti, bo Oldenbourgova zgodovina v pomembno oporo in pomoč, saj mu bo omogočila vpogled v (pretekla in sodobna) zgodovinska razhajanja in razprave in ga spodbujala k bolj razločujočemu videnju preteklih pojavov in procesov.

Vsak zvezek Oldenbourgeve zgodovine ima — kot rečeno — v tretjem delu še krajše opozorilo na pogloblitve vire in strnjen pregled zgodovinske literature o problematiki in obdobju, ki ga zvezek obravnava. Zgodovinska zbirka založbe Oldenbourg pomeni torej pridobitev za vsako strokovno knjižnico.

Peter Vodopivec

Dragutin Pavličević, **Hrvatske kućne zadruge, I. (do 1881)**. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1989. 368 strani.

O hišni ali družinski zadrugi premorejo Hrvatje sicer obsežno strokovno literaturo, od povsem folkloristične, prek antropološke, etnološke in sociološke do kulturoloških in pravnozgodovinskih del, zlasti zadnje čase pa se tej patriarhalni ustanovi ljudskega življenja vse bolj posveča tudi zgodovinska. Potem ko je izšel leta 1988 pri Školski knjigi in Stvarnosti izbor iz nemščine prevedenih tekstov Ognjeslava Utješenića Ostrožinskega, je nedavno zagledalo luč sveta, čeprav še z letnico 1989, kompleksno in razmeroma obsežno delo Dragutina Pavličevića. Po avtorjevih številnih krajših razpravah na obravnavano temo je pred nami knjiga, ki na novo in strnjeno vrednoti dosedanje vedenje o tej problematiki, odpira obnem nova, doslej premalo osvetljena vprašanja in zavrača nekatere stare ponavljajoče se zmote.

Analitično-zgodovinski osrednji del Pavličevićeve knjige je časovno omejen na nekaj več kot tri desetletja od 1848 do 1881, ozemeljsko pa na ožjo Hrvaško s Slavonijo (Bansko ali Civilno Hrvaško) pred upravno-politično združitvijo z Vojno krajino. S tako teritorialno omejitvijo in le občasnim posegom na širši prostor avtor tudi utemeljuje naslov Hrvatske kućne zadruge. Ker v svetovni literaturi nastopajo zadruge največkrat z atributom »srbske« ali »južnoslovanske«, skoraj nikoli pa pod hrvaškim imenom, se skoraj ni moč izogniti tudi misli, da gre Pavličeviću za upravičeno reafirmacijo zapostavljenega hrvaškega teritorialnega in nacionalnega imena. Nenazadnje je poimenovanje »hrvatska zadruga« prvič uporabil že hrvaški pravni zgodovinar Ivo Krbek, prav ožja Hrvaška pa je imela razmeroma najpopolnejše zadržno pravo in si je med vsemi južnoslovanskimi deželami najbolj prizadevala ohraniti stari zadržni način kmečkega gospodarjenja. Pavličevićeve raziskave so dobrodošle še zategadelj, ker je zgodovinska zadržnemu življenju Civilne Hrvaške posvečalo precej manj pozornosti kot zadrugam na sosednjih ozemljih, zlasti v Vojni krajini.

Atributi, ki so jih zadrugam dajali različni pisci v Vojnih dveh stoletjih, so med seboj zelo različni. Ob srbski, južnoslovanski in krajiški zadrugi naletimo ob drugih teritorialnih poimenovanjih zlasti na naziva »družinska« (obiteljska, porodična) in »hišna« (kućna). Slednji je po avtorjevem mnenju širši od atributa družinska, mogoče pa ga je tudi historično dokumentirati, saj ga najdemo v prvem zakonu Vojne krajine iz leta 1807 ter v večini zakonskih aktov hrvaškega sabora obravnavanega obdobja.

V uvodu podaja avtor najprej kritičen pregled obsežne domače in tuje literature na obravnavano temo, v prvem in drugem poglavju teče beseda o izvoru, klasifikaciji, velikosti, notranji ureditvi in mestu hrvaške zadruge v širšem evropskem in svetovnem kontekstu, nakar sledijo tri poglavja dognanj avtorjevega lastnega raziskovalnega dela. V zadnjem, šestem poglavju so objavljene priloge, predvsem najrazličnejši

sodobni dokumenti, zapisi, ankete in zanimivosti s smiselnim zaključkom iz narodove kulturne zakladnice — ljudsko pesmijo, pregovori in reki v zvezi z združnim načinom življenja in gospodarjenja. Delo odlikuje še bogato slikovno gradivo, skupno 51 fotografij, faksimilov, risb in zemljevidov.

Bistva hišne zadruga in njene notranje ureditve ni bilo nikoli prav lahko definirati in opisati, saj so se zadruga močno razlikovale glede na številne faktorje, od posebnim geografskih do političnih. Pregled vseh pomembnejših znanstvenih in zakonodajnih definicij pripelje do naslednje ugotovitve: »Hišna zadruga je stara patriarhalna ustanova, v kateri živi več družin in nekaj generacij ljudi v enakopravni skupnosti življenja in dela ter ob avtarkični proizvodnji in porabi na skupnem imetju. Vodi jo demokratično izvoljeni starešina, upravlja pa skupščina vseh odraslih polnopravnih članov.«

Zanimanje za ta pojav se je moglo povečati šele v začetku 19. stoletja, ko so politične in druge spremembe odprle vrata v dotlej malo znani slovanski svet, v turški imperij in naprej na Vzhod. Veliko so se s tem ukvarjali zlasti slovanski znanstveniki, pri čemer se nekateri niso mogli upreti, drugi pa so celo zavestno pretirano idealizirali zadrugo kot zgolj slovansko ustanovo, nasprotno germanskemu individualizmu in razumevanju življenja in prava. Medtem ko so bile teorije o obstoju prastarih zadrug med Zahodnimi in Vzhodnimi Slovani razmeroma zgodaj ovržene, pa je bilo mogoče še dolgo braniti hišno zadrugo kot splošen pojav med Južnimi Slovani, razen pri Slovincih. Neazadnje se je tovrstna življenjska skupnost na tem prostoru ohranila še v 20. stoletje, prav od tod pa so prve vesti o njej tudi odšle v svet. Posebej so se temu pojavu posvečali Kopitar, Vrhovec in Karadžić, ki je celo zagovarjal tezo o zadrugi kot povsem srbski ustanovi.

Teorije o zadrugi kot slovanski oziroma južnoslovanski posebnosti je znanost slednjič ovrгла s poglobljenim študijem življenja evropskih in neevropskih ljudstev, zlasti tistih izven dosega velikih trgovskih in kulturnih poti. Dokazala je, da so skupne oblike življenja obstajale pri domala vseh plemenih in ljudstvih na nižji stopnji razvoja, nato pa izginjale in se znova obnavljale vzporedno z napredovanjem oziroma nazadovanjem proizvodnih, varnostnih in komunikacijskih odnosov. Odločilni dejavnik njihovega nastanka in ohranitve torej ni etnične, temveč bolj geopolitične narave. Temu v prid govori tudi obstoj zadruga med Albanci, Turki in drugimi neslovanskimi ljudstvi na Balkanu, zato je pravilneje govoriti o balkanski in ne o južnoslovanski zadrugi.

Glede na to, da spada združno življenje v tradicijsko, nepisano kulturo običajev in da o njem domala ni neposrednih dokumentov, je bilo vselej težko odgovoriti na vprašanje o starosti zadrug. Danes je presežena tako teorija o zadrugi kot fevdalni oziroma vojnokrajški organizaciji kot tudi razlaga njenega nastanka pod bizantinskim ali turškim vplivom. Povsem nemogoče bi bilo namreč razložiti prisotnost zadruga v Vojni krajini in Civilni Hrvaški, ki nista bili nikoli del bizantinske oziroma turške države. Prav nasprotno je bilo med Hrvatji še v drugi polovici 19. stoletja živo prepričanje o izredni starosti zadrug, kar je prvi znanstveno utemeljil že omenjeni Utješenović Ostrožinski. Najnovejša arheološka raziskovanja v Sovjetski zvezi so dala slednjič prav tistim (Rački), ki so zagovarjali zadrugo kot ustanovo, ki so jo Južni Slovani prinesli s seboj še iz pradomovine.

Na osnovi primerjave dognanj vseh dosedanjih avtorjev, ki so razpravljali o klasifikaciji in tipizaciji hišne zadruga, podaja Pavličević lastne poglede na ta problem, obenem pa pušča odprte tudi možnosti nadaljnjih delitev. Glede na gospodarski kriterij deli zadruga na cele, podvojene in mešane, glede na socialni vidik na kmečkokrajške, plemiške in mestne, po kriteriju lastništva pa na lastniške in nelastniške. V nadaljevanju povzema ugotovitve domačih in tujih avtorjev, da hišne zadruga niso bile po številu nikoli prevelike (povprečje 20—30 ljudi), da so se ob slehernem povečanem naravnem prirastku delile, in da tudi niso bile edina oblika življenjske skupnosti, temveč so vselej in povsod koeksistirale z enodružinskimi gospodarstvi. Zadruga je po Pavličeviću živ organizem, ki se je prilagajal času in prostoru, torej gospodarskim in geopolitičnim pogojem. Gre za zelo odmeven pojav doma in v svetu, kar je v knjigi dokumentirano z odmevi združnega življenja v hrvaški književnosti in še posebej z doslej najboljšežnejšim strnjnim pregledom odnosa socialistov do vprašanja hišnih zadrug.

Osrednji analitično-historični del Pavličevićeve knjige sestavljajo tri poglavja, časovno usklajena s tremi zaključnimi etapami hrvaške politične zgodovine. Avtor skuša na podlagi objavljenih in neobjavljenih virov osvetliti zadnje fazo obstoja hišnih zadrug, njihovo izginjanje, pospešene delitve, zakonske regulacije in nadvse pomembno vprašanje hrvaške družbe od ukinitve fevdalnih odnosov 1848 do vključno leta 1881. V prvem obdobju, v času neoabsolutizma skušajo to vprašanje reševati neposredno z Dunaja, neupoštevaje domače hrvaške specifičnosti. V naslednjih osmih letih t. i. prednagodbene obdobja 1860—1868 se središče odločanja deloma prenese v Zagreb in na občasno delujoči hrvaški sabor, v tretjem nagodbenem obdobju do 1881

pa liberalne sile na relaciji Zagreb—Budimpešta povzročijo dokončno rešitev združnega vprašanja v smeri likvidacije te stoletne ustanove.

Ko so v prvem, neoabsolutističnem obdobju poskušali hrvaški organi z banom Jelačićem zakonsko regulirati fevdalnih bremen osvobodene zadruge in jih kolikor je le mogoče dolgo ohraniti pri življenju, so prišli s tem v neposredno nasprotje s splošnim državljanskim zakonikom dunajske vlade iz leta 1852. To je narekovalo pospešeno pripravo načrtov združnih zakonov, ki so nato v kratkem parlamentarnem obdobju leta 1861 postali pogost predmet razprave hrvaškega sabora. Glede na to, da je bil hrvaški sabor kmalu zatem razpuščen, je ostal njegov dobro pripravljeni in dokumentirani poskus ureditve zadrug iz leta 1861 brez slehernega rezultata. V času kratkotrajne obnove sabora 1865/66 je ostala glavna ovira zakonske regulacije zadrug ista kot prej: deliti zadruge glede na rodove (loze) ali glave? V bistvu je šlo za temeljno vprašanje ohranitve oziroma razdelitve zadrug, in šele leta 1870 je bil sprejet prvi zakon o zadrugah za Hrvaško in Slavonijo. Ker je izzval pravo razsulo zadrug, je veljal za pogubnega, saj je povzročal samo tajne delitve in številne sodne spore. Kar pet zakonskih aktov v desetletju 1870 do 1880 kaže na splošno zmedo, ki je ob agrarni krizi samo še dodatno škodila kmečkemu prebivalstvu in bila nenazadnje eden od vzrokov za nemire in narodno gibanje leta 1883. Delitev oziroma razbitje zadrug, vpeta med neskladje državljanskega zakonika in združnega prava, je tako vse od ukinitve fevdalnih odnosov ubirala svoja pota in živela v svojevrstnem divjem zakonu z državnimi, davčnimi in šodnimi organi.

Kako je potekal proces tajnih delitev zadrug v praksi, je za zdaj še premalo raziskano vprašanje. Statistična služba je obstajala na Hrvaškem šele od sedemdesetih let, popolnejše podatke pa imamo šele iz leta 1880, zato Pavličević ni mogel podati širše analize procesa. Primerjava zbranih uradnih podatkov iz leta 1880 in nekaterih starejših pomanjkljivih anket kaže, da proces razpada zadrug ni bil tako hiter, kot so govorili in pisali sodobniki. Zadruge so znatno hitreje razpadale v Civilni Hrvaški kot v Vojni krajini, na samem zahodnem in vzhodnem robju, in reški in sremski županiji pa jih okoli leta 1880 sploh ni bilo več.

Med prilogami v zadnjem, šestem poglavju se zdi še posebej vredno pozornosti v hrvaščini pisano poročilo upravitelja posesti A. Kuzmiča zagrebškemu škofu S. Seliševiču iz leta 1699. V njem namreč Kuzmič izrecno omenja izraz »zadruga« pri Hrvatih, vlahih (Hrvati in Srbi) in Bunjevcih v okolici Topuskega, s čimer je mogoče ovreči tezo, da nazivi zadruga, združniki ali združni pred 19. stoletjem niso bili znani ne na Hrvaškem ne v Slavoniji in ne v Vojni krajini. Vse do nedavnega je namreč veljalo prepričanje, da je ta termin prvi zapisal in opisal Vuk S. Karadžić v svojem Rječniku (1818) in da je šele prek srbske zakonodaje prišel tudi v hrvaške dežele.

Pavličevićevo izčrпно delo lahko štejeemo za temeljno delo s področja raziskovanja življenja hrvaškega podeželja, glede na dosedanji (začasni) naslov pa si lahko obetamo nadaljevanja in pritegnitve novih, zlasti katastrskih in davčnih virov, ki bi proces izginotja zadrug osvetlili še v drugačni luči.

Boris Golec

Mahníčev simpozij v Rimu. Celje : Mohorjeva družba, 1990. 439 strani. (Simpoziji v Rimu ; 7)

Septembra leta 1989 je Slovenska teološka akademija v Rimu organizirala simpozij, katerega cilj je bil čim širše sodobnemu človeku predstaviti lik škofa Antona Mahniča (1850—1920); da bi se spoznanja Mahničevega srečanja »za večno« vtisnila v naše znanje, pa so organizatorica simpozija, Mohorjeva družba iz Celja in Krščanska sadašnjost iz Zagreba izdale tudi zbornik. Kot je v uvodni besedi poudaril Maksimiljan Jezernik, je bil namen simpozija objeti vse Mahničevo delovanje na Slovenskem in na Hrvaškem, predvsem pa so avtorji segli po virih, ki so bili marsikdaj pisecem nepoznani ali nedostopni.

Drago Klemenčič je predstavil Mahničevo življenje in delo (»Kratek pregled Mahničevega življenja in dela«). V njegovem duhovniškem delovanju (posvečen leta 1874) lahko ločimo dve obdobji: goriško, ki je bilo razpeto med vzgojno in izobraževalno delo v semenišču, pisanje in urednikovanje, pa tudi posege v politično življenje, ter krško obdobje, kjer je bil kot škof ustoličen leta 1897. Leta 1881 je postal doktor teologije z dogmatsko tezo o peklu (»De inferno«). Bil je urednik revije *Folium Periodicum*, leta 1887 je kot posebno knjigo objavil »Dvanajst večerov«, leta 1888 pa je začel izdajati list, ki »naj služi razodeti resnici«, »Rimski katolik«. Pomembno je omeniti tudi dva dogodka, ki sta sklenila in kronala Mahničevo delo med Slovenci: 1. slovenski katoliški shod v Ljubljani (1892) in ustanovitev Leonove družbe (1895). Na Krku je 1902 ustanovil Staroslovansko akademijo, posvečal se je tisku in sklical dve sinodi. Med 1. svetovno vojno je organiziral pomoč prizadetim, po ita-